

Speciale
1985-bekendtgørelsen
vejleder: Peter Bakker
afleveret september 2001

Sebastian Adorján Dyhr
Årskort nr. 19 91 07 78
Institut for Lingvistik
Aarhus Universitet

„Grammatik over det creolske sprog” af Joachim Melchior Mogens i en lingvistisk og historisk kontekst

„Kundskabens Fader, visdoms væld,
til vor gerning giv os held!
Hvad her plantes, lad det lykkes,
hvad her grundes, lad det bygges,
på den rette hjørneste.”

(DDS, 328)

Ill. 1: Sukkerkniv (efter Carstens, 1981, s. 95)

Indholdsfortegnelse

Formater & forkortelser.....	v
Indledning	1
Formål og opbygning.....	1
Udeladelser	2
Særlig terminologi	3
Taksigelser	3
1 Joachim Melchior Magens og Vestindien.....	5
1.1 Grundlæggelsen af danske kolonier.....	6
1.2 Familien Magens	8
1.3 Joachim Melchior Magenses liv	10
1.4 Mission og religion.....	11
1.5 Udgivelser.....	12
1.6 Stamtræ.....	14
1.7 Opsummering	19
2 Magens og Oldendorp.....	21
2.1 Opbygningen af Magenses grammatik.....	22
2.2 Opbygningen af Oldendorps grammatik.....	29
2.3 Sammenligning af Magens og Oldendorp.....	53
2.4 Konklusion	62
3 Magens og samtidige danske grammatikker.....	64
3.1 Erik Pontoppidan (1668).....	65
3.2 Henrich Gerner (1678-79).....	70
3.3 Peder Syv (1685)	71
3.4 Konklusion	74
4 Magens og samtidige missionærgrammatikker.....	75
4.1 Knud Leem, 1748.....	75
4.2 Paul Egede, 1760.....	83
4.3 Christian Protten, 1764.....	89
4.4 Konklusion	91
5 Nyere beskrivelser af det nederlandske kreol	93
5.1 Rasmus Kristian Rask 1806 & 1809	94
5.2 Addison van Name, 1869-70	95
5.3 Erik Jansen Pontoppidan, 1881.....	95
5.4 D. C. Hesseling, 1905.....	98
5.5 Jacobus van Ginneken, 1913.....	100

5.6 Hugo Schuchardt, 1914b / 1979	100
5.7 J. P. B. de Josselin de Jong, 1924.....	102
5.8 J. P. B. de Josselin de Jong, 1926.....	103
5.9 Marten Jan van der Meer, 1927.....	104
5.10 Jens Larsen, 1950.....	104
5.11 Konklusion.....	105
6 Konklusion.....	106
Referencer.....	109
Appendiks A. Ordsprog.....	I
Appendiks B. Brev fra A. Magens.....	VII

Illustrationer

Forside: Det oprindelige Christiansfort (efter Carstens, 1981, s. 37)

1: Sukkerkniv (efter Carstens, 1981, s. 95)	i
2: Caribien (efter Lauring, 1978, s. 304)	v
3: De dansk-vestindiske øer (efter Larsen, 1928, Bilag)	1
4: J. M. Magens (f. 1775) (efter Brøndsted, 1952-53, bd. 2. s. 312).....	5
5: Rebel (efter Carstens, 1981, s. 119).....	14
6: Sukkerrør (efter Blangstrup, 1915-1930, bd. XX, s. 747)	20
7: St. Croix (efter Larsen, 1940, s. 29).....	21
8: Slaveskibe (efter Carstens, 1981, s. 40)	63
9: St. Thomas og St. Jan (efter Larsen, 1940, s. 29).....	64
10: Sukkerøse (efter Carstens, 1981, s. 95).....	75
11: Skonnert brig (efter Carstens, 1981, s. 34).....	92
12: Corvet (efter Carstens, 1981, s. 23).....	93
13: Fugle (efter Carstens, 1981, s. 17)	106
14: Soldater (efter Carstens, 1981, s. 116).....	108
15: Økse benyttet i sukkermøllerne (efter Carstens, 1981, s. 95).....	109
16: Skumske (efter Carstens, 1981, s. 95)	I
17: Bark (efter Carstens, 1981, s. 34).....	IV
18: Hestemølle (efter Carstens, 1981, s. 126).....	VII

Eksempler

1: Genitiv fulgt af <i>sie</i>	24
2: Genitiv efter <i>van</i>	24
3: Dativ efter <i>na</i>	24
4: Partiklen <i>da</i> i spørgsmål.....	27
5: Partiklen <i>da</i> i svar.....	27
6: Partiklen <i>da</i> med fordobling af udsagnsord.....	27
7: <i>wort</i> som “Verbum Auxiliare”	28

8: <i>voor</i> som mærke for navnemåde	31
9: <i>ka</i> som passivs hjælpeudsagnsord	32
10: <i>ka</i> i stedet for <i>ben</i>	32
11: Betydning ud fra ordstillingen, 1a	35
12: Betydning ud fra ordstillingen, 1b.....	35
13: Betydning ud fra ordstillingen, 2a	35
14: Betydning ud fra ordstillingen, 2b.....	36
15: Genitiv hos Oldendorp, SG og <i>van</i>	38
16: Genitiv hos Oldendorp, SG	39
17: Genitiv hos Oldendorp, PL og <i>van</i>	39
18: Genitiv hos Oldendorp, PL	39
19: Flertal markeres kun én gang, 1	40
20: Flertal markeres kun én gang, 2	40
21: Flertal markeres kun én gang, 3	41
22: Omskrivning af 3. grad	42
23: Det tilbagevisende stedord <i>self</i>	43
24: <i>da</i> som kendeord.....	43
25: <i>die</i> som kendeord	43
26: Spørgende stedord, 1	43
27: Spørgende stedord, 2	43
28: Henførende stedord, 1.....	44
29: Henførende stedord, 2.....	44
30: Konjunktiv uden forandring eller med <i>moe</i>	45
31: Omskrivning af konjunktiv.....	45
32: <i>le</i> i spørgsmål.....	46
33: <i>le</i> i svar.....	46
34: <i>da</i> som bekræfter / understreger	47
35: Udeladt bindeord	49
36: Ordstillingen følger den franske.....	49
37: Biord før udsagnsord, 1.....	50
38: Biord før udsagnsord, 2.....	50
39: Biord eller bindeord? før udsagnsord, 3.....	50
40: Deling af et sammensat udsagnsord	51
41: Overflødige ord, 1.....	51
42: Overflødige ord, 2.....	51
43: Negativt stedord.....	79
44: Forholdsord udtrykkende tilstand.....	80
45: Forholdsord udtrykkende bevægelse.....	80
46: Genitiv hos Pontoppidan.....	97

Tabeller

1: Ord med <je>	23
2: Ord med <ie>	23
3: Magenses genitiver med forholdsord.....	26
4: Magenses genitiver med <i>sie</i>	26
5: Magenses bøjning af udsagnsord.....	28
6: Udtryk for tid og måde i dansk udgave af Oldendorp.....	31
7: Dannelse af genitiv.....	34
8: Vokaludtale i Oldendorps manuskript.....	37
9: Oldendorps grammatiske fremstilling.....	38
10: Oldendorps flertal med -s og -en	39
11: Gradbøjning af tillægsord.....	41
12: Personlige stedord.....	42
13: Oldendorps bøjning af udsagnsord — aktiv (2000, s 694-5).....	45
14: Oldendorps bøjning af udsagnsord — passiv (2000, s 698).....	47
15: Oldendorps bøjning af udsagnsord — ny passiv (2000, s 699).....	47
16: Navneordskendeord hos Mogens og Oldendorp.....	55
17: Magenses og Oldendorps bøjning af <i>wees</i> 'være'	57
18: Forholdsord hos Mogens og Oldendorp.....	59
19: Bindeord hos Mogens og Oldendorp.....	60
20: Pontoppidans ordklasser.....	66
21: Peder Syvs grammatik.....	72
22: Opbygningen af Magenses og Syvs grammatikker.....	73
23: Inddelingen af Leems grammatik	76
24: Navneordenes bøjning i fald.....	77
25: Opbygningen af Magenses og Leems fremstillinger.....	82
26: Opbygningen af Egedes grammatik.....	84
27: Egedes grupper af grønlandske navneord.....	85
28: Egedes grupper af grønlandske udsagnsord.....	86
29: Opbygningen af Magenses og Egedes fremstillinger.....	87

Ill. 2: Caribien (efter Lauring, 1978, s. 304)

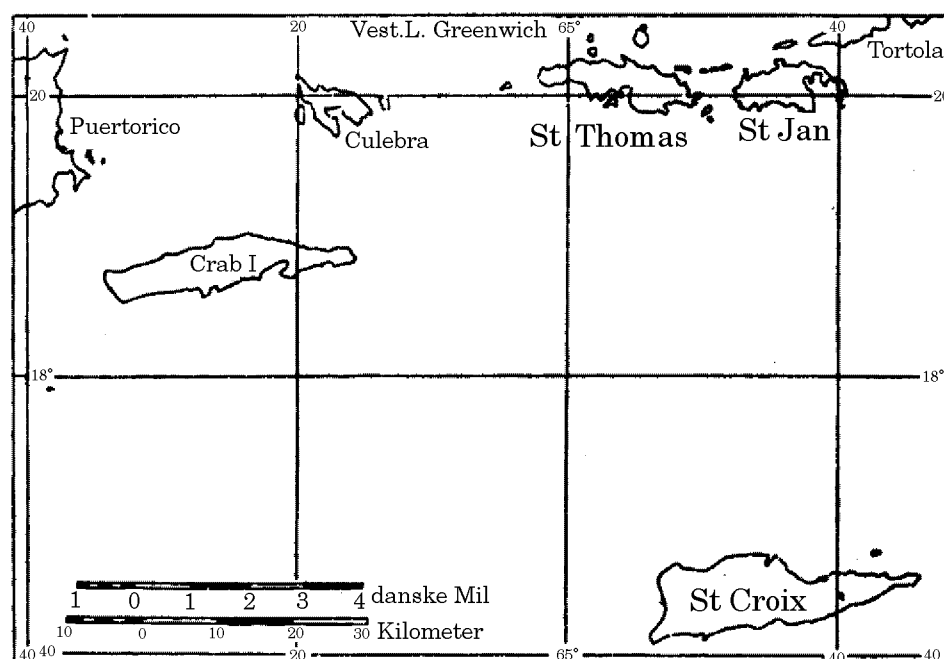
Formater & forkortelser

Format	Eksempel	Forklaring
Kursiv	<i>sal</i>	ord på det nederlandske kreolsprog, lappisk, grønlandsk, fanteisk og acraisk
Enkelte gåseøjne	‘ og ’	a) dansk oversættelse eller b) en ordform
Dobbelte gåseøjne	“ og ” „ og “	a) oversættelse på andet sprog end dansk eller b) begreb citater
Krokodillenæb	<a>	det skrevne bogstav <a>
Kapitæler	ART	Ordklasse eller Bøjningskategori } Se nedenfor
Fed	a	fremhævelse

Forkortelse	Eksempel	Forklaring
1PSG	<i>mi, mie</i>	personligt stedord. 1 person ental
2PSG	<i>joe</i>	- - 2. person ental
3PSG	<i>em, die</i>	- - 3. - - - -
1PPL	<i>ons</i>	- - 1. - - flertal
2PPL	<i>Jender</i>	- - 2. - - - -
3PPL	<i>sender</i>	- - 3. - - - -

Forkortelse	Eksempel	Forklaring
ADV	<i>enrees, goe ...</i>	biord
ART	<i>die</i>	det bestemte kendeord
ASP	<i>le</i>	aspektpartikel
EMF	<i>da</i>	emfatisk partikel
FUT	<i>sal</i>	fremtidsmarkør
GT		det Gamle Testamente, Gammel Testamente
HV.PRON	<i>welk, wie</i>	spørgende stedord
INDEF.ART	<i>een</i>	det ubestemte kendeord
INF	<i>voor</i>	navnemådemærke
KONJ	<i>dat</i>	bindeord
KOP	<i>ben, bin, wees ...</i>	kopulaverbet 'være'
KVAN	<i>allemeael, hoeveel</i>	kvantifikator
NEG	<i>no</i>	nægtelse
NT		det Nye Testamente, Ny Testamente
NUM	<i>een, twee, dri, fyf</i>	talord
PAST	<i>a, ha</i>	datidsmarkør
PERF	<i>ka</i>	perfektivt aspekt
PL	<i>sender, -s, -en</i>	såvel analytisk som morfo- logisk flertal
POSS	<i>sie</i>	ejestedord
PRÆP	<i>na, van, sonder ...</i>	forholdsord
RPRON	<i>wie, die</i>	henførende stedord
*2PSG.NEG	<i>amad</i>	anden person entals negati- ve stedord
*2PSG.REFL	<i>jezhiad</i>	anden person entals reflek- sive stedord
*PRÆP.BEVÆGELSE	<i>ala</i>	forholdsord med bevægelse
*PRÆP.STILSTAND	<i>ald</i>	forholdsord med stilstand
*V	<i>zhiokka</i>	udsagnsord
*V.IMP	<i>varot</i>	udsagnsord i bydemåde
*V.INF	<i>katzhiat</i>	udsagnsord i navnemåde

De med * mærkede er kun benyttet i kapitel 4 om andre sprog end det nederlandske kreolsprog.

Ill. 3: De dansk-vestindiske øer (efter Larsen, 1928, Bilag)

Indledning

Formål og opbygning

Formålet med dette speciale er at sætte den af Joachim Melchior Mogens i 1770 forfattede „Grammatica over det Creolske Sprog, som bruges paa de trede Danske Eilande, St. Croix, St. Thomas og St. Jan i America” ind i en såvel lingvistisk som mere historisk kontekst for på denne måde at vise, at Magenses værk er et produkt af sin tid; og samtidig et selvstændigt velskrevet værk. Forhåbentligt kan dette speciale også udbrede kendskabet til dette værk og dets forfatter.

Den lingvistiske kontekst for Magenses værk og denne beskrivelse deraf består af flere samtidige grammatiske beskrivelser af forskellige sprog og for min beskrivelse også af flere nyere beskrivelser af det af J. M. Magens beskrevne kreolske sprog.

De samtidige beskrivelser er tre slags. For det første den hos Christian Georg Andreas Oldendorp fundne beskrivelse af det kreolske sprog, for det andet tre beskrivelser af tre andre sprog forfattet på dansk af missionærer eller andre med kontakt til missionen i henholdsvis Lapland, Grønland og på Guldkysten i det vestlige Afrika og for det tredje tre beskrivelser af dansk.

De nyere beskrivelser af det kreolske sprog strækker sig fra 1869 til 1950 og findes hos såvel danskere som tyskere og nederlændere.

Den historiske kontekst er dels en kort beskrivelse af de vestindiske øer på J. M. Magens tid, dels en noget længere beskrivelse af J. M.

Magenses familiære relationer, som der tilsyneladende ikke før er blevet forsket meget i. Denne sidste del kunne fylde et helt speciale i sig selv, så jeg har blot medtaget, hvad jeg har fundet om J. M. Magens selv og hans nærmeste familie; medens oplysninger om resten af hans familie blot gives i kort skematisk form, så yderligere oplysninger må søges på min hjemmeside:

<http://home6.inet.tele.dk/sadyhr/magens.html>

Specialet er opbygget således, at jeg i kapitel 1 indleder med den historiske kontekst, hvorefter jeg i kapitel 2 sammenligner J. M. Magens og C. G. A. Oldendorps beskrivelser for at se, om de er forfattet uafhængigt af hinanden. I kapitel 3 gennemgår jeg tre beskrivelser af dansk — af Erik Pontoppidan, Henrich Gerner og Peder Syv — for at se, om Magens har benyttet én af disse som forlæg for sin beskrivelse.

Med samme formål gennemgår jeg i kapitel 4 tre grammatikker — af Knud Leem, Paul Egede og Christian Protten — skrevet i forbindelse med den danske mission blandt såkaldte hedninge. I det afsluttende kapitel 5 gennemgår jeg senere beskrivelser af det af Magens beskrevne sprog, for at se i hvor høj grad forskningen efter Magens har kendt og benyttet hans værk.

Udeladelser

Der er naturligvis en del ting, som det i forbindelse med undersøgelsen af Magenses grammatik kunne være interessant at se på; men som, jeg ikke har ment, passede inden for dette speciales rammer af såvel pladsmæssige som indholdsmæssige årsager. Disse emner er oplagte emner til videre studier omkring Magenses grammatik.

Jeg har ikke sammenlignet Magenses grammatik med:

- samtidige latinske skolegrammatikker for at se, om én af disse har stået som entydig model for Magens,
- grammatikker over andre kreolsprog for at se, hvorledes det nederlandske kreolsprog passer på en model for kreolsprog generelt, eller
- nyere grammatikker over samme sprog for at beskrive, på hvilken måde sproget har udviklet sig.

Jeg har ligeledes valgt ikke at benytte eksempeldelen i Magenses grammatik og hans oversættelse af NT til at give min egen grammatiske beskrivelse af kreolsproget, ligesom jeg ikke kommer nærmere ind på de sociolingvistiske og sociologiske observationer, der findes i både Magenses og i høj grad også i Oldendorps værker.

Jeg lader således også være med at gå ind i beskrivelsen af en mere teoretisk ramme for såvel den generelle sprogvidenskabs historie som den specifikke missionær-lingvistik, som man kan kalde sprogbeskrivelser af og for missionærer.

Særlig terminologi

For klarheds skyld forklares her en gang for alle, hvorledes jeg benytter særlige termer, der ikke nødvendigvis har samme betydning i forskellige fagsproglige kredse og daglig tale. Deciderede forkortelser er forklaret i foregående kapitel (Formater & forkortelser).

Termen 'kreolsk' dækker normalt ethvert kontaktsprog af en bestemt type. I dette speciale benytter jeg både 'det kreolske sprog', 'det nederlandske kreol' og 'kreolsk' som forkortelser for og i betydningen 'det nederlandske kreolsprog, der taltes på de dansk-vestindiske øer'.

På dansk har man som hovedregel kaldt det sprog, der tales i det land, som i Danmark normalt kaldes 'Holland', for 'hollandsk'; men denne term er egentlig dobbelttydig — ligesom 'Holland' er det, hvad allerede Blangstrup (1915-30, bd. XI og XVII) gør opmærksom på i 1921-24 — idet 'Holland' både er en betegnelse for de to provinser 'Nordholland' og 'Zuidholland' under ét, og altså også hele landet, der på dets eget sprog, 'nederlandsk', kaldes 'Nederlandene'. Jeg vælger derfor i dette speciale at benytte termen 'nederlandsk', hvor man i daglig tale ville benytte 'hollandsk'.

Med hensyn til de i specialet benyttede grammatiske termer har jeg i citater fra de enkelte værker benyttet forfatterens terminologi. Men i alle andre sammenhænge benytter jeg de danske termer, der blandt andet findes grundlagt med „Bekendtgørelse vedrørende Undervisningen i Modersmaalets Sproglære”¹

Taksigelser

Jeg har under arbejdet med dette speciale modtaget stor hjælp fra flere forskellige personer, som jeg gerne vil takke for deres gode råd, idéer, henvisninger til kilder og meget andet.

Først og fremmest min vejleder, Peter Bakker, som oprindeligt fik idéen til at beskæftige sig med J. M. Magenses grammatik, hvilket resulterede i et nu hvilende projekt, der skulle munde ud i en nyudgivelse

¹ Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsen, Kbh., 24/8-1895.

af Magenses grammatik. Desuden har Peter Bakker utrætteligt kommenteret mine mere eller mindre skøre indfald med konstruktiv kritik.

Holdet bag dette projekt, der ud over mig selv og Peter Bakker udgøres af Camilla Blaaberg, Anette Nielsen, Caspar Sørensen og Jesper Asp Sørensen skal også have en tak for deres medvirken til forarbejdet til dette speciale.

Institut for Lingvistik, Aarhus Universitet takkes for de midler, der muliggjorde en tur til Rigsarkivet i København i forbindelse med ovennævnte projekt.

Erik Gøbel og Palle Sigaard, begge Rigsarkivet i København, har ydet mig støtte i forbindelse med arkivalierne dér.

Torben Eirby fra Dansk Vestindisk Turistkontor i Århus har hjulpet med forskellige oplysninger om Vestindien.

Carsten Bach-Nielsen, Institut for Kirkekundskab, Aarhus Universitet, har ydet mig oplysninger om de kirkelige forhold mellem den danske kirke og Brødremenigheden på de vestindiske øer.

Mette Kunøe og Erik Vive Larsen, begge Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, takkes for oplysninger i forbindelse med kapitel 3 om de danske grammatiske beskrivelser.

Hein van der Voort har blandt andet været så flink at sende mig en kopi af en anonym grammatik over det kreolske sprog, og har desuden givet gode kommentarer til mine idéer.

Thomas Martin Widmann skal have tak for ved at snakke fag og alt muligt andet at have hjulpet mig igennem de sidste par års opgaveskrivninger, når jeg trængte til motivation for at komme videre.

Margery Mogens Huemmler (født Davission Mogens), der nedstammer fra J. M. Mogens, fandt mig via en hjemmeside på internettet, hvor jeg for flere år siden havde lagt notater om Mogens og hans grammatik i forbindelse med det ovenfor nævnte projekt. Hun har givet mig gode oplysninger om en nutidig gren af den Mogenske slægt i USA.

Min hustru, Mette og mine to sønner, Søren István og Peter András skal have tak for at have givet mig ro, glæde og motivation til at få dette skrevet.

Endelig skal Tove Bjørn Jensen, Brian Kofod Jensen, mine forældre, Zsuzsanna Adorján og Peter Dyhr samt min hustru have stor tak for at have læst korrektur på dette speciale.

Naturligvis er hele ansvaret for indholdet og eventuelle fejl i dette speciale mit eget.

Brabrand

Sebastian Adorján Dyhr.